

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

UBI DUBIUM IBI LIBERTAS

Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή
Νικόλα Φαράκλα

Επιμέλεια: Χρήστος Λούκος
Ναπολέων Ξιφαράς
Κλεάνθη Πατεράκη

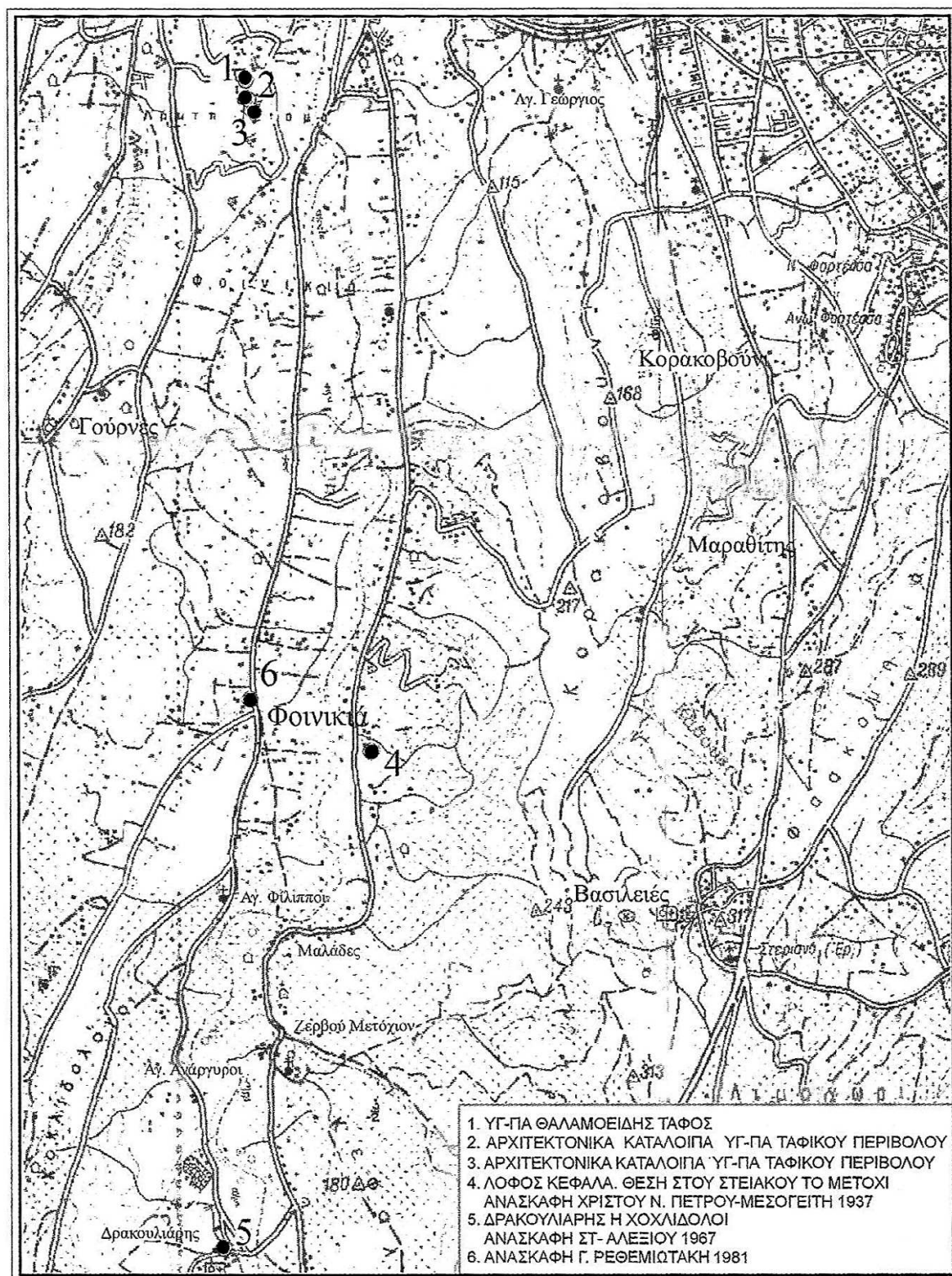
ΥΤ - ΠΑ θαλαμοειδής τάφος στη Φοινικιά Ηρακλείου (Αγρόκτημα Τ. Ε. Ι.)*

1. Φοινικιά: γενικά ιστορικά και τοπογραφικά στοιχεία

Ο οικισμός Φοινικιά Τεμένους βρίσκεται δυτικά της πόλης του Ηρακλείου, από την οποία απέχει εννέα χιλιόμετρα (Σπανάκης 1993, 797). Η παλαιότερη γνωστή αναφορά σ' αυτόν βρίσκεται σε έγγραφο του 1248, όπου γίνεται λόγος για casale Finichi με κτήματα της αρχιεπισκοπής Κρήτης (Σπανάκης 1993, 797-798).

Η περιφέρεια της Φοινικιάς δεν έχει μέχρι σήμερα διερευνηθεί συστηματικά, ενώ οι γνώσεις μας για αυτήν προέρχονται από σωστικές ανασκαφές, τυχαίες περισυλλογές και παραδόσεις. Πρώτος, ο Χρίστος Ν. Πέτρου-Μεσογείτης ανέσκαψε το 1937, στον αγρό ιδιοκτησίας Παναγιώτη Παγώνη επί του χθαμαλού λόφου Κεφάλαια...παρά την θέσιν στου Στειακού το Μετόχι (χάρτης 1), μικρό αποθέτη με θραύσματα ΜΜ αγγείων και λίγα μέτρα ανατολικότερα θαλαμοειδή τάφο με τμήματα λαρνάκων και όστρακα, από τα οποία προέκυψαν περί τα τριάντα ΥΜ ΙΙΒ αγγεία (Πέτρου - Μεσογείτης 1938, 617-618· Kanta 1980, 24-25). Τρεις δεκαετίες αργότερα, ο αρχαιοφύλακας Εμμανουήλ Μαρκάκης παρέδωσε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου ένα μελαμβαφές ΜΜ ΙΙΙ «γαλακτοδοχείο» ("milk jug") από τη θέση Δρακουλιάρης ή Χοχλιδολί στη Δ πλευρά της κοιλάδας της Φοινικιάς (Αλεξίου 1965, 289· 1966, 409). Στην ίδια αυτή θέση (χάρτης 1) ο Στυλιανός Αλεξίου ανέσκαψε το 1967 έναν ΠΓ θαλαμοειδή τάφο, με τεφροδόχα αγγεία και άλλη κεραμική, δύο χάλκινες άωτες ημισφαιρικές φιάλες με προσκεκολλημένα τμήματα μαλλίνου υφαντού στα τοιχώματά τους, καθώς επίσης χάλκινα και σιδερένια όπλα (Αλεξίου 1967, 213-214· Αλεξίου 1968, 404· Pini 1968, 90 αρ. 82, 94· Συριόπουλος 1983-1984, 214). Την ίδια δε-

* Ευχαριστούμε θερμά την Αρχαιολόγο-σχεδιάστρια Δανάη Κοντοπόδη και το χαρτογράφο της ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α. Μιχάλη Σπυριδάκη.

Χάρτης 1

καετία οι αστυνομικές αρχές Ηρακλείου παρέδωσαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου έξι μετανακτορικές κιβωτιόσχημες λάρνακες φερόμενες ως προελθούσαι εκ Φοινικιάς (Αλεξίου 1970, 518), καθώς και έντεκα ΠΓ και τρία Γ αγγεία (Μαρινάτος 1931-1932, 2-5· Pini 1968, 90 αρ. 82· Συριόπουλος 1983-1984, 214 κ.ε.). Το 1981, κατά τη διάνοιξη φρεατίου σε τοποθεσία 200 μ. περίπου Β του οικισμού (χάρτης 1), συλλέχθηκαν ΜΜ Ι όστρακα (Ρεθεμιωτάκης 1981, 390). Το 1994, τέλος, διερευνήθηκαν από την ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α. στο αγρόκτημα του Τ.Ε.Ι. Ηρακλείου, βορειοδυτικά της Φοινικιάς (χάρτης 1), ένας ΥΓ - ΠΑ θαλαμοειδής τάφος και κτιριακά κατάλοιπα με αφορμή την παράδοση έξι ταφικών αγγείων της ίδιας εποχής που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια εργασιών της Δ.Ε.Υ.Α.Η.¹ Στο άρθρο παρουσιάζονται με συντομία τα ανασκαφικά δεδομένα και ο κατάλογος των αγγείων του ΥΓ - ΠΑ τάφου.

2. Αγρόκτημα Τ.Ε.Ι.: ανασκαφικά δεδομένα²

Το 1978 ο περιβάλλων χώρος του αγροκτήματος Τ.Ε.Ι. διαμορφώθηκε σε άνδρα και επικαλύφθηκε με προσχώσεις πάχους 4 μ. για την εξυπηρέτηση των ερευνητικών αναγκών του Τμήματος Γεωπονίας. Κάτω από τις προσχώσεις αυτές εκτεινόταν στρώμα συμπαγούς μάρμας με κροκαλοπαγές υλικό, πιθανές εναποθέσεις του ποταμού Γιόφυρου, απ' όπου συλλέχθηκαν όστρακα μελαμβοφούς ΥΓ - ΠΑ σκύφου. Ακολουθούσε στρώση καμένου αργιλοχώματος μέσου πάχους 0,10 μ., κάτω από την οποία αποκαλύφθηκε σύνολο ΥΓ - ΠΑ αγγείων.³ Τα συγκεκριμένα αγγεία είχαν τοποθετηθεί σε πυκνή διάταξη στο εσωτερικό θαλαμοειδούς, λαξευτού στο φυσικό βράχο τάφου, η οροφή του οποίου είχε υποχωρήσει (εικ. 1-2). Ορισμένα από αυτά, μικρού μεγέθους, βρέθηκαν στο εσωτερικό μεγαλύτερων αγγείων, όπως για παράδειγμα το Π 29438 αρυβαλλοειδές ληκύθιο που είχε τοποθετηθεί μέσα στην Π 29441 τεφροδόχο κάλπη μαζί με μια πολύ οξειδωμένη χάλκινη περόνη.

Σε απόσταση 1,50 μ. από τον τάφο αποκαλύφθηκε τοίχος με προσανατολισμό από Α προς Δ. Είχε μέγιστο σωζόμενο μήκος 2,45 μ. στην εξωτερική του παρειά και 2,10 μ. στην αντίστοιχη εσωτερική, ενώ το μέγιστο σωζόμενο πλάτος του ήταν 0,52 μ. Στη Β απόληξή του σχημάτιζε ορθή γωνία με τοίχο

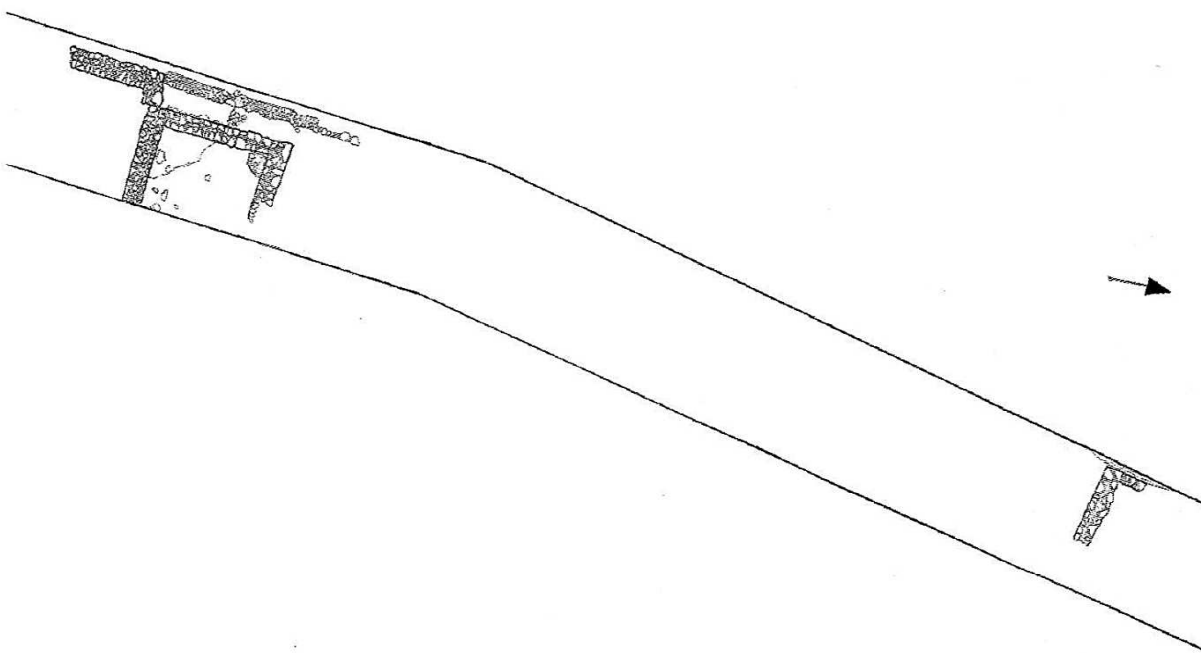
¹ Τα έξι ΥΓ - ΠΑ αγγεία παραδόθηκαν από τον εργολήπτη Γεώργιο Δασκαλάκη.

² Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι εργατοτεχνίτες της ΚΓ' ΕΠΚΑ Ανυφαντάκης Εμμανουήλ, Καλαθάκης Στυλιανός, Κουτουλάκης Νικόλαος, Μαρκομιχελάκης Χαράλαμπος, Ρουμπάκης Εμμανουήλ, Σαριδάκης Δημήτριος, Τζομπανάκης Μιχάλης, Τσαγκαράκης Γεώργιος, Τσουγκράκης Γεώργιος, υπό την εποπτεία της αρχαιολόγου Γκαλανάκη Καλλιόπης.

³ Στο ίδιο αυτό σύνολο ανήκαν και τα έξι αγγεία που είχαν παραδοθεί στην ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.

μέγιστου σωζόμενου μήκους 1,30 μ. στην εξωτερική παρειά, 0,70 μ. στην αντίστοιχη εσωτερική και μέγιστου σωζόμενου πλάτους 0,50 μ. (σχ. 1α και εικ. 3-4). Στον μεταξύ των παραπάνω τοιχοδομιών χώρο αποκαλύφθηκε στρώμα τέφρας μέσου πάχους 0,07 μ. με επτά αποσπασματικά σωζόμενα ΥΓ αγγεία, σε ένα από τα οποία βρέθηκαν δύο καμένοι πυρήνες ελιάς.

Σε απόσταση 1,56 μ. περίπου από τον ΥΓ - ΠΑ τάφο⁴ και 6,00 μ. από τα παραπάνω αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, αποκαλύφθηκε τμήμα ορθογώνιου κτιρίου με προσανατολισμό από Β προς Ν, με μέγιστο σωζόμενο μήκος 6,15 μ. και μέσο πάχος τοιχοδομιών 0,50 μ. ΒΔ του υπήρχε τοιχοδομή μέγιστου σωζόμενου μήκους 0,80 μ. και μέγιστου σωζόμενου πλάτους 0,50 μ., στη νοτή ευθεία της οποίας εντοπίστηκε ένας ακόμη τοίχος μέγιστου σωζόμενου μήκους 2,35 μ. και μέγιστου σωζόμενου πλάτους 0,60 μ. Στο σωζόμενο τμήμα του κτιρίου εκτεινόταν στρώση τέφρας με υπολείμματα καμένης ύλης, από την οποία συλλέχθηκαν αρκετά ΥΓ όστρακα. Κάτω από την τέφρα υπήρχε στρώση συμπαγούς καμένου αργιλοχώματος. Τέλος, στη ΒΔ γωνία του συγκεκριμένου χώρου βρέθηκε μια πεταλόσχημη κατασκευή, πιθανότατα εστία, σε μικρή απόσταση από την οποία συλλέχθηκε πλακοειδής λίθος, διαστάσεων 0,37 X 0,26 μ., με έντονα ίχνη καύσης, (σχ. 1β και εικ. 5-6).

Σχέδιο 1α (δεξιά), 1β (αριστερά)

⁴ Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι εργατοτεχνίτες της ΚΓ' ΕΠΚΑ Αυγουλός Στυλιανός, Κουτουλάκης Νικόλαος, Ρουμπάκης Εμμανουήλ, Σταυρουλάκης Νικόλαος, Τζουλιαδάκης Φίλιππος, η σχεδιάστρια Στεφανάκη Πηνελόπη, με την εποπτεία της αρχαιολόγου Καλλιόπης Γκαλανάκη.

Εικ. 1

Εικ. 2

Εικ. 3

Εικ. 4

Εικ. 5

Εικ. 6

3. Κατάλογος των αγγείων του ΥΤ-ΠΑ τάφου

Μόνωτο κύπελλο (Π 29425).

Ύψ.: 0,123 μ., διάμ. βάσης: 0,049 μ., διάμ. χείλους: 0,119 μ. Συγκολλημένο από πολλά όστρακα και συμπληρωμένο σε μικρό τμήμα πλευρικά της λαβής. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, καστανή, στιλπνή βαφή και επίθετη υπόλευκη.

Βάση επίπεδη. Σώμα ημισφαιρικό-ωοειδές. Χείλος ψηλό, έξω νεύον. Λαβή κάθετη ταινιωτή. Διακόσμηση: ολόβαφο· υπόλευκη, λεπτή, περιθέουσα ταινία στο σημείο μετάβασης του χείλους προς το τοίχωμα. Ίχνη από δύο όμοιες ταινίες στην κοιλιά.

Μόνωτο κύπελλο (Π 29426).

Ύψ.: 0,099 μ., διάμ. βάσης: 0,045 μ., διάμ. χείλους: 0,112 μ. Συγκολλημένο από πολλά όστρακα και συμπληρωμένο σε σημεία του χείλους, του σώματος και στο μεγαλύτερο τμήμα της λαβής. Πηλός: ανοιχτός καστανός – καστανοκίτρινος, μέτριος. Εξίτηλη, καστανόφαιη βαφή.

Βάση μη διακρινόμενη, ελαφρά κοίλη. Σώμα πεπιεσμένο ημισφαιρικό. Χείλος ψηλό, έξω νεύον. Λαβή κάθετη, ταινιωτή. Διακόσμηση: ολόβαφο· διπλή εξωτερικά και τριπλή εσωτερικά εγχάρακτη, περιθέουσα γραμμή στην έκφυση και την παρυφή του χείλους, αντίστοιχα.

Μόνωτο κύπελλο (Π 29427).

Ύψ.: 0,117 μ., διάμ. βάσης: 0,051 μ., διάμ. χείλους: 0,114 μ. Συγκολλημένο από πολλά όστρακα και συμπληρωμένο σε τμήματα της βάσης, του σώματος και του χείλους. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, μελανή, στιλπνή βαφή.

Βάση επίπεδη. Σώμα ημισφαιρικό-ωοει-

δές. Χείλος ψηλό, έξω νεύον. Λαβή κάθετη, ταινιωτή, που προσφύεται στο εσωτερικό του χείλους. Διακόσμηση: ολόβαφο· στο κάτω τμήμα του σώματος τρεις εγχάραιες, αβαθείς, περιθέουσες γραμμές.

Μόνωτο κύπελλο (Π 29428).

Ύψ.: 0,07 μ., διάμ. βάσης: 0,047 μ., διάμ. χείλους: 0,09 μ. Συγκολλημένο από πολλά όστρακα και συμπληρωμένο σε σημεία του χείλους και του σώματος. Πηλός: καστανοκίτρινος, μέτριος. Βαφή εξίτηλη, καστανομέλανη-καστανέρυθη.

Βάση επίπεδη. Σώμα ημισφαιρικό. Χείλος ψηλό, έξω νεύον. Λαβή κάθετη, ταινιωτή. Διακόσμηση: ολόβαφο.

Άωτος σκύφος (Π 29419).

Ύψ.: 0,104 μ., διάμ. χείλους: 0,15 μ. Ακέραιος. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, μελανή βαφή και επίθετη υπόλευκη.

Βάση επίπεδη. Σώμα ημισφαιρικό. Χείλος λεπτό, πλατύ, έξω νεύον, κάτω από το οποίο μικρή, διαμπερής οπή. Διακόσμηση: ολόβαφο εξωτερικά· στο σώμα πέντε υπόλευκες, περιθέουσες ταινίες, η κατώτερη από τις οποίες κοσμεύεται με μελανούς, ομόκεντρους κυκλίσκους· στο κάτω τμήμα του σώματος παραπληρωματικά συστήματα παράλληλων γραμμών· στην επιφάνεια έδρασης δεκαπεντάφυλλος ρόδακας που περικλείει σύστημα ομόκεντρων κυκλίσκων με οφθαλμό.

Σκύφος (Π 29420).

Ύψ.: 0,098 μ., διάμ. βάσης: 0,05 μ., διάμ. χείλους: 0,122 μ. Συγκολλημένος, με μικρές συμπληρώσεις στο χείλος και το σώμα. Πηλός: καστανοκίτρινος, μέτριος. Εξίτηλη, μελανή βαφή και επίθετη υπόλευκη.

Βάση επίπεδη. Σώμα βαθύ, πεπιεσμένο ημισφαιρικό. Χείλος ψηλό, ελαφρά ευρυνόμενο προς τα πάνω. Λαβές οριζόντιες, κυκλικής διατομής, λοξά τοποθετημένες στο ύψος των ώμων. Διακόσμηση: ολόβαφος· τρεις υπόλευκες, περιθέουσες γραμμές στο χείλος και την κοιλιά.

Σκύφος (Π 29421).

Ύψ.: 0,06 μ., διάμ. βάσης: 0,057 μ., διάμ. χείλους: 0,122 μ. Συγκολλημένος, με μικρές συμπληρώσεις στο χείλος και τη βάση. Πηλός: καστανοκίτρινος, μέτριος. Εξίτηλη, μελανή βαφή και επίθετη υπόλευκη.

Βάση επίπεδη. Σώμα κωνικό. Χείλος ταινιωτό, ελαφρά διακρινόμενο. Λαβές οριζόντιες, ταινιωτές, δυσανάλογες σε σχέση με το σώμα, που προσφύονται κάτω από το χείλος. Διακόσμηση: ολόβαφος· υπόλευκη, λεπτή περιθέουσα ταινία στο χείλος και τη βάση και δύο όμοιες στην κοιλιά· ζεύγος ομοιόχρωμων ομόκεντρων κύκλων στην επιφάνεια έδρασης.

Σκύφος (Π 29422).

Ύψ.: 0,212 μ., διάμ. βάσης: 0,211 μ., διάμ. χείλους: 0,091 μ. Συγκολλημένος και συμπληρωμένος σε μεγάλο τμήμα του σώματος και τη μια λαβή. Πηλός: καστανοκίτρινος, μέτριος. Εξίτηλη, καστανέρυθρη βαφή και επίθετη υπόλευκη.

Βάση χαμηλή, δακτυλιόσχημη. Σώμα πεπιεσμένο ημισφαιρικό. Λαιμός χαμηλός, κυλινδρικός. Χείλος ψηλό, λεπτό, έξω νεύον. Λαβές οριζόντιες, κυκλικής διατομής, λοξά προσφύόμενες στο ύψος των ώμων. Διακόσμηση: ολόβαφος· πέντε υπόλευκες, περιθέουσες γραμμές εξωτερικά και μία εσωτερικά του χείλους· έξι όμοιες

στην κοιλιά και μία στη βάση· ζεύγη ομοιόχρωμων, τριπλών, ομόκεντρων, ένστιγμων κυκλίσκων στους ώμους.

Σκύφος (Π 29423).

Ύψ.: 0,113 μ., διάμ. βάσης: 0,058 μ., διάμ. χείλους: 0,133 μ. Συγκολλημένος από πολλά όστρακα και συμπληρωμένος σε μεγάλο τμήμα του σώματος και του χείλους. Πηλός: καστανοκίτρινος, μέτριος. Εξίτηλη μελανή ως καστανέρυθρη βαφή, ανομοιομερούς όπτησης.

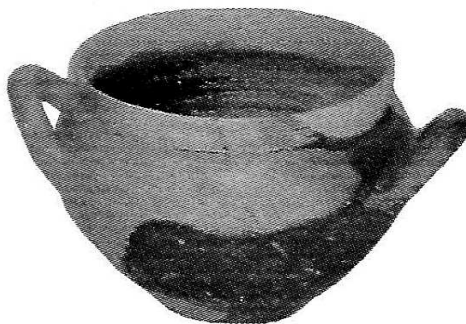
Βάση υποτυπώδης, επίπεδη. Σώμα πεπιεσμένο ημισφαιρικό. Χείλος ψηλό, λεπτό, ελαφρά έξω νεύον. Λαβές οριζόντιες, κυκλικής διατομής, λοξά προσφυόμενες στο ύψος των ώμων. Διακόσμηση: ολόβαφος.

Σκύφος (Π 29424).

Ύψ.: 0,103 μ., διάμ. βάσης: 0,055 μ., διάμ. χείλους: 0,128 μ. Συγκολλημένος από δύο όστρακα και συμπληρωμένος σε σημεία του σώματος και σε μεγάλο τμήμα του χείλους. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, μελανή βαφή.

Βάση μη διακρινόμενη, κοίλη. Σώμα πεπιεσμένο ημισφαιρικό-κωνικό. Χείλος ψηλό, λεπτό, ελαφρά έξω νεύον. Λαβές οριζόντιες, κυκλικής διατομής, λοξά προσφυόμενες στο ύψος των ώμων. Διακόσμηση: ολόβαφος.

Άνω τμήμα χύτρας (Π 29446).

Ύψ.: 0,235 μ. Πηλός: καστανέρυθρος μέτριος. Επίχρυσμα καστανέρυθρο.

Σώμα πεπιεσμένο σφαιρικό. Χείλος επίπεδο, πλατύ, έξω νεύον. Λαβή κάθετη ταινιωτή. Ακόσμητο. Ίχνη καύσης σε σημεία.

*Αρύβαλλος «ροδιοκρητικού τύπου»
(Π 29433).*

Ύψ.: 0,08 μ., διάμ. βάσης: 0,043 μ., διάμ. χείλους: 0,041 μ. Ακέραιος. Ελαφρές αποκρούσεις σε σημεία. Πηλός: πορτοκαλόχρωμος, μέτριος. Βαφή εξίτηλη, καστανή.

Βάση χαμηλή, δισκοειδής. Σώμα κυλινδρικό με έντονη καρίνωση στη μετάβαση προς τους ώμους. Λαιμός κυλινδρικός. Χείλος επίπεδο, έξω νεύον, στο οποίο προσφύεται η κάθετη λαβή. Διακόσμηση: ίχνη ανάγλυφων αγκιστροειδών ταινιών ("spaghetti") στους ώμους· περιθέουσες ταινίες στο σώμα.

Αρυβαλλοειδές ληκύθιο (Π 29435).

Ύψ.: 0,067 μ., διάμ. βάσης: 0,03 μ., διάμ. χείλους: 0,026 μ. Συγκολλημένο, με ελαφρές αποκρούσεις σε σημεία. Πηλός: καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, μελανή βαφή.

Βάση ελαφρά κοίλη, μη διακρινόμενη. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός χαμηλός, κυλινδρικός. Χείλος επίπεδο, έξω νεύον. Λαβή κάθετη, ελλειπτικής διατομής, που προσφύεται στο χείλος. Διακόσμηση: τρεις περιθέουσες γραμμές στο χείλος και μία στη βάση του λαιμού· στους ώμους τρεις διπλοί ομόκεντροι κύκλοι, δύο ένστιγμοι και ένας με οφθαλμό· στην κοιλιά δύο περιθέουσες γραμμές· το κάτω τμήμα του σώματος ολόβαφο· στη λαβή λεπτές, κάθετες ταινίες και οριζόντια γραμμίδια.

Αρυβαλλοειδές ληκύθιο (Π 29436).

Ύψ.: 0,081 μ., διάμ. βάσης: 0,032 μ., διάμ. χείλους: 0,029 μ. Ακέрайο, με μικρές αποκρούσεις στο χείλος και το σώμα. Πηλός: ανοιχτός καστανός μέτριος. Εξίτηλη, μελανή βαφή.

Βάση μη διακρινόμενη, ελαφρά κοίλη. Σώμα ελαφρά πεπιεσμένο σφαιρικό. Λαιμός

χαμηλός, κυλινδρικός. Χείλος επίπεδο, έξω νεύον. Λαβή κάθετη, ελλειπτικής διατομής, υπερυψούμενη του χείλους. Διακόσμηση: τρεις περιθέουσες γραμμές στο χείλος και δύο στη βάση του λαιμού· στους ώμους πολύφυλλος ρόδακας· στην κοιλιά δύο σειρές ένστιγμων κυκλίσκων με τριπλές, περιθέουσες ταινίες ανάμεσά τους· ολόβαφο το κάτω σώμα· στη λαβή οριζόντια γραμμίδια.

Αρυβαλλοειδές ληκύθιο (Π 29438).

Ύψ.: 0,07 μ., διάμ. βάσης: 0,088 μ., διάμ. χείλους: 0,025 μ. Ελλιπές. Συγκολλημένο από τέσσερα όστρακα και συμπληρωμένο στο μεγαλύτερο τμήμα του σώματος, στο λαιμό, το χείλος και τη λαβή. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Βαφή εξίτηλη, μελανή και επίθετη υπόλευκη.

Σώμα σφαιρικό. Διακόσμηση: στους ώμους μελανός, οκτάφυλλος ρόδακας με υπόλευκη, κεντρική στιγμή και δύο μέλισσες που αποδίδονται με μελανό περίγραμμα και υπόλευκους, ένστιγμους κυκλίσκους· σύστημα από πυκνές, μελανές, περιθέουσες γραμμές στην κοιλιά· ολόβαφο μελανό το κάτω τμήμα του σώματος· οριζόντια, ομοιόχρωμα γραμμίδια στην έκφυση της λαβής.

Αρυβαλλοειδές ληκύθιο (Π 29440).

Ύψ.: 0,09 μ., διάμ. βάσης: 0,029 μ., διάμ. χείλους: 0,033 μ. Συμπληρωμένο σε τμήμα του χείλους και της βάσης. Πηλός: καστανός μέτριος. Εξίτηλη, σκοτεινή καστανή βαφή.

Βάση κωνική. Σώμα ωοειδές. Λαιμός χαμηλός, κυλινδρικός. Χείλος επίπεδο, έξω νεύον. Λαβή κάθετη, κυκλικής διατομής. Διακόσμηση: τρεις οκτάκτινοι αστερίσκοι στους ώμους· στην κοιλιά και στο κάτω τμήμα του σώματος πέντε και τρεις, αντί-

στοιχα, ανισόπαχες, περιθέουσες γραμμές· καταλειβάδα στην πρόσφυση της λαβής· τα υπόλοιπα τμήματα του αγγείου ολόβαφα.

Μόνωτο ληκύθιο (Π 29439).

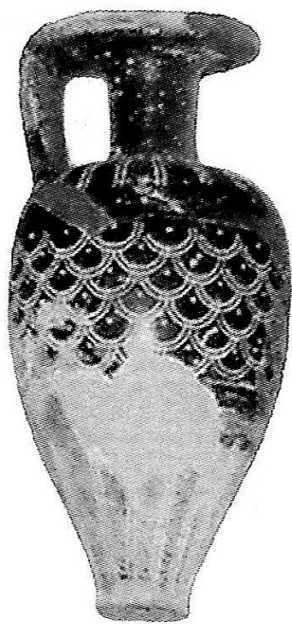
Ύψ.: 0,091 μ., διάμ. βάσης: 0,024 μ., διάμ. χείλους: 0,033 μ. Ακέραιο, με ελαφρές αποκρούσεις σε σημεία. Πηλός: ανοιχτός καστανός, λεπτός. Εξίτηλη, μελανοκάστανη βαφή.

Βάση χαμηλή, επίπεδη, δισκοειδής, με περιφερική αυλάκωση στην επιφάνεια έδρασης. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός με έξεργο δακτύλιο, στο μέσον του οποίου προσφύεται η κάθετη, κυκλικής διατομής λαβή. Χείλος επίπεδο, έξω νεύον. Διακόσμηση: δύο συστήματα πυκνών, ομόκεντρων κυκλίσκων με ενάλληλες γωνίες σε κάθετη διάταξη στο μεταξύ τους ελεύθερο πεδίο. Βάση, λαιμός και εσωτερικό στομίου ολόβαφα· οριζόντιες γραμμώσεις στη λαβή.

Μελαμβαφής αρύβαλλος (Π 29437).

Ύψ.: 0,099 μ., διάμ. βάσης: 0,016 μ., διάμ. χείλους: 0,036 μ. Συγκολλημένος από πολλά όστρακα και συμπληρωμένος σε σημεία του χείλους και του σώματος. Πηλός: υπόλευκος, λεπτός. Εξίτηλη, μελανή βαφή.

Βάση επίπεδη, ελαφρά διακρινόμενη. Σώμα ωοειδές, ραδινό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός. Χείλος επίπεδο, έξω νεύον. Λαβή κάθετη, ταινιωτή. Διακόσμηση: δύο ομόκεντροι κύκλοι στο χείλος· διπλές εγχάρακτες γραμμές σε ακτινωτή διάταξη στους ώμους και το κάτω τμήμα του σώματος· εγχάρακτες, ένστιγμες φολίδες με διπλό περίγραμμα στην κοιλιά· ολόβαφος ο λαιμός και η λαβή.

Οινοχόη (Π 29429).

Ύψ.: 0,162 μ., διάμ. βάσης: 0,062 μ., διάμ. χείλους: 0,051 μ. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη σε μικρό τμήμα του λαιμού. Πηλός: καστανός-πορτοκαλόχρωμος, μέτριος. Εξίτηλη, καστανέρυθρη βαφή ανομοιομερούς όπτησης.

Βάση επίπεδη. Σώμα ωοειδές. Λαιμός χαμηλός, με ελαφρά κοίλο περίγραμμα, ευρυνόμενος προς το λεπτό, έξω νεύον χείλος. Λαβή κάθετη, κυκλικής διατομής. Διακόσμηση: τρεις ένστιγμοι ομόκεντροι κύκλοι στους ώμους· από μία λεπτή, περιθέουσα γραμμή στο χείλος, την έκφυση του λαιμού και τη βάση· δύο συστήματα από τρεις ανισόπαχες, περιθέουσες γραμμές στην κοιλιά και το κάτω τμήμα του σώματος, αντίστοιχα· σιγμοειδής γραμμή στη λαβή. Κηλίδες χρώματος και ίχνη δακτυλικών αποτυπωμάτων κατά τόπους.

Οινοχόη (Π 29430).

Ύψ.: 0,187 μ., διάμ. βάσης: 0,063 μ., διάμ. χείλους: 0,042 μ. Ακέραια· μικρή απόκρουση στο χείλος. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη καστανομέλανη βαφή.

Βάση μη διακρινόμενη, ελαφρά κοίλη. Σώμα σφαιρικό-ωοειδές. Λαιμός χαμηλός, κυλινδρικός, ευρυνόμενος προς το λεπτό, έξω νεύον χείλος. Λαβή κάθετη, κυκλικής διατομής, υπερυψούμενη του χείλους. Διακόσμηση: δύο συστήματα από τριπλές και διπλές, αντίστοιχα, ανισόπαχες, περιθέουσες ταινίες και τετραπλοί, ομόκεντροι, ένστιγμοι κύκλοι στους ώμους και την κοιλιά· δύο περιθέουσες γραμμές στην έκφυση του λαιμού και τρεις στη βάση· τρεις κάθετες, λεπτές ταινίες στη ράχη της λαβής και οριζόντια γραμμίδια στο σημείο πρόσφυσής της με το λαιμό.

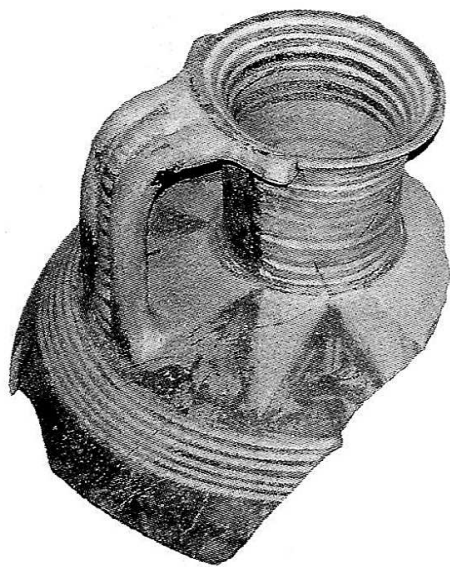

Οινοχόη (Π 29431).

Ύψ.: 0,145 μ., διάμ. βάσης: 0,049 μ., διάμ. χείλους: 0,052 μ. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη στη λαβή, σε μεγάλο τμήμα του σώματος και σε σημεία του λαιμού. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, καστανή βαφή.

Βάση μη διακρινόμενη, ελαφρά κοίλη. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός χαμηλός, με ελαφρά κοίλο περίγραμμα, ευρυνόμενος προς το λεπτό, έξω νεύον χείλος. Λαβή κάθετη, κυκλικής διατομής. Διακόσμηση: συστήματα από ανισόπαχες, περιθέουσες γραμμές.

Άνω τμήμα οινοχόης (Π 29432).

Ύψ.: 0,14 μ., διάμ. χείλους: 0,092 μ. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, μελανή βαφή και επίθετη υπόλευκη.

Κυρτούμενος ώμος. Λαιμός κυλινδρικός, με ελαφρά κοίλο περίγραμμα, ευρυνόμενος προς το έξω νεύον χείλος. Λαβή κάθετη, τρίδυμη, ραβδωτή. Διακόσμηση: ολόβαφο μελανό το σωζόμενο τμήμα της κοιλιάς· στους ώμους έξι υπόλευκες, περιφερικές ταινίες και ολόβαφα μελανά τρίγωνα που συγκλίνουν στη βάση του λαιμού· επάλληλες, υπόλευκες ταινίες στον ολόβαφο μελανό λαιμό και στο εσωτερικό του στομίου· ολόβαφες μελανές οι προσφύσεις της λαβής στο χείλος, καθώς και τα εξωτερικά της στελέχη, ενώ το αντίστοιχο κεντρικό κοσμείται με οριζόντια, μελανά γραμμίδια.

Υδρία (Π 29445).

Ύψ.: 0,42 μ., διάμ. βάσης: 0,144 μ., διάμ. χείλους: 0,124 μ. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη σε μεγάλο τμήμα του χείλους, του λαιμού και του σώματος. Πηλός: ανοιχτός καστανός-καστανόφαιος, μέτριος.

Εξίτηλη, μελανή βαφή.

Βάση επίπεδη. Σώμα πεπιεσμένο ωοειδές. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός. Χείλος επίπεδο, ορθογώνιας διατομής. Στις κυκλικής διατομής λαβές τυφλές οπές. Διακόσμηση: διπλό ελικοειδές μοτίβο στους ώμους· περιθέουσες ταινίες στο λαιμό και την κοιλιά· γραμμίδια στις λαβές.

Αμφορέας (Π 29447).

Ύψ.: 0,40 μ., διάμ. βάσης: 0,122 μ., διάμ. χείλους: 0,153 μ. Συγκολλημένος από πολλά όστρακα και συμπληρωμένος στη μία λαβή και σε μεγάλα τμήματα του χείλους, του λαιμού και του σώματος. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη καστανομέλανη-καστανέρυθη βαφή, ανομοιομερούς όπτησης.

Βάση επίπεδη. Σώμα ωοειδές. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός. Χείλος επίπεδο, πλατύ, έξω νεύον. Λαβές οριζόντιες, κυκλικής διατομής, προσφύμενες στο ύψος των ώμων. Διακόσμηση: ομόκεντροι κύκλοι στους ώμους· ανισόπαχες, περιθέουσες ταινίες και γραμμές στην κοιλιά και το κάτω τμήμα του σώματος· ολόβαφα η ράχη των λαβών, ο λαιμός και το εσωτερικό του χείλους.

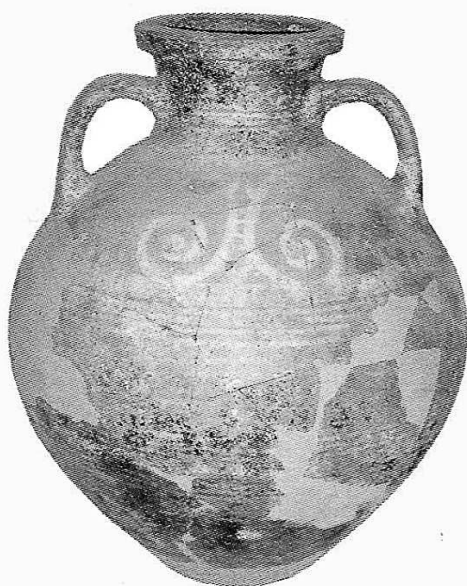

Αμφορέας (Π 29448).

Ύψ.: 0,518 μ., διάμ. βάσης: 0,197 μ., διάμ. χείλους: 0,213 μ. Συγκολλημένος από πολλά όστρακα και συμπληρωμένος σε σημεία του λαιμού και σε μεγάλο τμήμα του σώματος. Πηλός: καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, ανοιχτή καστανή βαφή και επίθετη υπόλευκη.

Βάση επίπεδη. Σώμα πεπιεσμένο σφαιρικό. Λαιμός κυλινδρικός, με δύο ανάγλυφες νευρώσεις στην έκφυση και το μέσον. Χείλος επίπεδο, πλατύ, με ταινιωτό περιχείλωμα, όπου δύο αντιδιαμετρικές, κρεμάμενες κερατοειδείς αποφύσεις. Λαβές κάθετες, ταινιωτές. Διακόσμηση: στους ώμους και την κοιλιά τριπλοί, υπόλευκοι, ομόκεντροι κύκλοι και ομοιόχρωμες, περιθέουσες ταινίες· όμοιες ταινίες και κυματοειδής γραμμή στο λαιμό και τις λαβές.

Αμφορέας (Π 29449).

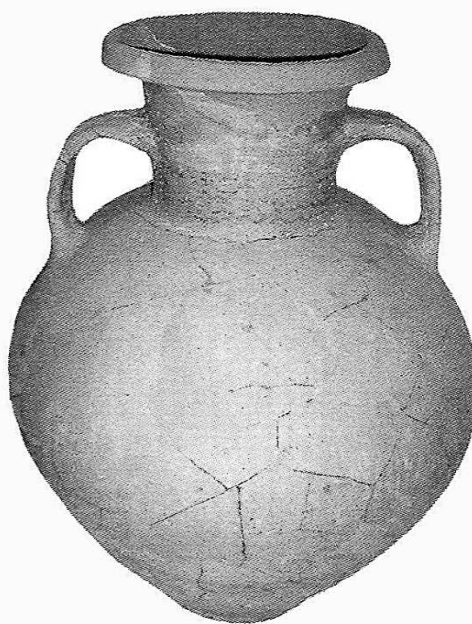
Ύψ.: 0,471 μ., διάμ. βάσης: 0,145 μ., διάμ. χείλους: 0,161 μ. Συγκολλημένος από πολλά όστρακα και συμπληρωμένος σε σημεία. Πηλός: καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, υπόλευκη βαφή.

Βάση επίπεδη. Σώμα πεπιεσμένο σφαιρικό. Λαιμός χαμηλός, με κοίλο περιγράμμα. Ταινιωτό περιχείλωμα. Λαβές κάθετες, ταινιωτές. Διακόσμηση: στο χείλος περιφερική ταινία· στο λαιμό δικτυωτό κόσμημα ανάμεσα σε γραμμές και ταινία στο πάνω τμήμα του· στους ώμους περιθέουσες ταινίες και διπλό ελικοειδές κόσμημα με παραπληρωματικά οριζόντια και γωνιούμενα γραμμίδια· στο κάτω τμήμα του σώματος περιθέουσες γραμμές.

Αμφορέας (Π 29450).

Ύψ.: 0,50 μ., διάμ. βάσης: 0,149 μ., διάμ. χείλους: 0,184 μ. Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, καστανή βαφή.

Βάση υποτυπώδης, ελαφρά κοίλη, δακτυλιόσχημη. Σώμα πεπιεσμένο σφαιρικό. Λαιμός ψηλός, με ελαφρά κοίλο περιγράμμα. Ταινιωτό περιχέιλωμα. Λαβές κάθετες, ταινιωτές, με κεντρική νεύρωση, τρεις τυφλές οπές στην πρόσφυση και μία στην έκφυση. Διακόσμηση: αμυδρά ίχνη από περιφερικές ταινίες στο λαιμό και το σώμα.

Αμφορέας (Π 29451).

Ύψ.: 0,34 μ., διάμ. βάσης: 0,45 μ., διάμ. χείλους: 0,17 μ., Συγκολλημένος από πολλά όστρακα και συμπληρωμένος στη μία λαβή και σε σημεία του χείλους, του λαιμού, του σώματος και της βάσης. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, μελανοκάστανη βαφή και επίθετη υπόλευκη.

Βάση κοίλη, δακτυλιόσχημη. Σώμα σφαιρικό-ωοειδές. Λαιμός χαμηλός, κυλινδρικός. Χείλος έξω νεύον με αποστρογγυλεμένο περιχέιλωμα. Λαβές οριζόντιες, κυκλικής διατομής, λοξά προσφυόμενες στο ύψος των ώμων. Διακόσμηση: στο λαιμό, στο σημείο μετάβασης προς τους ώμους και στην κοιλιά ζώνες με ζεύγη υπόλευκων, ομόκεντρων κύκλων σε μελανοκάστανο βάθος, που ορίζονται από διπλές, ομοιόχρωμες, περιθέουσες γραμμές· στους ώμους τετραπλοί, ομόκεντροι, ένστιγμοι, μελανοκάστανοι κύκλοι· ομοιόχρωμη περιφερική ταινία στο κάτω τμήμα του σώματος, στη βάση και στο εσωτερικό του λαιμού.

Οινοχόη (Π 29434).

Ύψος 0,167 μ., Διάμετρος (χείλους) 0,05 μ. (βάσης) 0,06 μ. Ακέραια. Πηλός: ανοιχτός καστανός, λεπτός. Εξίτηλη, μελανή βαφή και επίθετη υπόλευκη.

Βάση μη διακρινόμενη, ελαφρά κοίλη. Σώμα σφαιρικό. Λαιμός χαμηλός, με ελαφρά κοίλο περίγραμμα, με υποτυπώδη, πλαστικό δακτύλιο στη βάση του, ευρυνόμενος προς το λεπτό, έξω νεύον χείλος. Λαβή κάθετη, κυκλικής διατομής, υπερυψωμένη του χείλους. Διακόσμηση: στους ώμους και την κοιλιά μελανοί, ομόκεντροι, τετραπλοί κύκλοι, που ορίζονται από ζεύγος μελανών ταινιών με εξωτερικά περιγράμματα υπόλευκου χρώματος· μελανή, περιθέουσα ταινία στο σημείο μετάβασης από το λαιμό στους ώμους και τη βάση· μελανές ταινίες και οριζόντια γραμμίδα στη λαβή· ομοιόχρωμες, περιφερικές γραμμές στο εσωτερικό του στομίου.

Τετράωτη τεφροδόχος κάλπη με πώμα (Π 29441 α, β.) Ύψος (κάλπη) 0,38 μ. (πώμα) 0,07 μ. Διάμετρος (χείλους) 0,146 μ. (βάσης) 0,125 μ. (πώματος) 0,146 μ. Συγκολλημένα από πολλά όστρακα και συμπληρωμένα. Πηλός: καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, καστανομέλανη βαφή και επίθετη υπόλευκη.

α) Βάση δισκοειδής. Σώμα ωοειδές. Χείλος αδιαμόρφωτο με ταινιωτό περιχέλωμα. Στους ώμους δύο οριζόντιες και δύο κάθετες λαβές κυκλικής διατομής. Διακόσμηση: κάτω από το χείλος διπλοί ομόκεντροι, υπόλευκοι κυκλίσκοι, που ορίζονται από δύο ομοιόχρωμες γραμμές σε μελανό βάθος· στους ώμους ομόκεντροι, εξαπλοί κύκλοι καστανομέλανου χρώματος· στην κοιλιά δύο συστήματα τριπλών, ομόκεντρων, υπόλευκων κύκλων που περικλείουν μικρότερους ένστιγμους διπλούς, τα οποία ορίζονται από επάλληλες, οριζόντιες ταινίες υπόλευκου χρώματος· στην περιφέρεια της βάσης διπλή, υπόλευκη γραμμή.

β) Πώμα θολωτό με κωνική απόφυση αντί λαβής. Διακόσμηση: δύο συστήματα διπλών, υπόλευκων κυκλίσκων οριζόμενα από ομοιόχρωμες περιθέουσες γραμμές· όμοιες γραμμές στις πλευρικές επιφάνειες της απόφυσης και τρεις υπόλευκοι, ομόκεντροι κύκλοι στην πάνω επιφάνειά της.

Δίωτη τεφροδόχος κάλπη (Π 29442 α, β.)

Ύψος (κάλπη) 0,343 μ. (πώμα) 0,024 μ., Διάμετρος (χείλους) 0,144 μ. (βάσης) 0,105 μ. (πώματος) 0,172 μ. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα, με αποκρούσεις σε σημεία. Πηλός: καστανός μέτριος. Εξίτηλη, μελανή βαφή και επίθετη υπόλευκη.

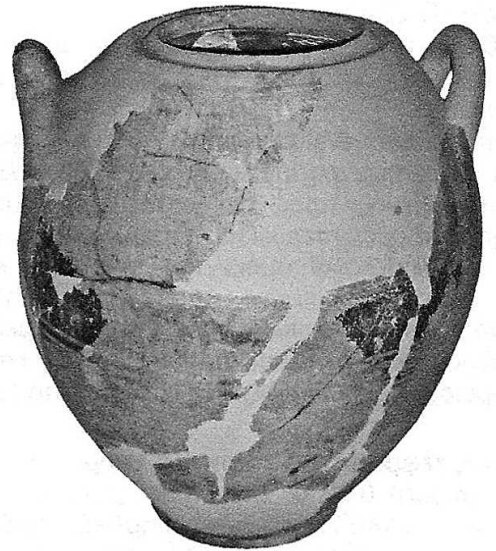
α) Βάση διακρινόμενη. Σώμα ωοειδές. Χείλος αδιαμόρφωτο, με ταινιωτό περιχέλωμα. Λαβές οριζόντιες, κυκλικής διατομής, λοξά τοποθετημένες στο ύψος των ώμων. Διακόσμηση: στους ώμους εξηρημένη μετόπη από δύο ζώνες που φέρουν σύστημα πυκνών τεθλασμένων γραμμών η πάνω και αλυσιδωτό ρόμβο με πλέγμα η κάτω· περιβάλλεται από λεπτές γραμμές σε οριζόντια και κάθετη διάταξη και από υπόλευκους ομόκεντρους ένστιγμους κύκλους σε μελανό βάθος· όμοιοι κύκλοι στην κοιλιά· στο υπόλοιπο του σώματος και κάτω από το χείλος, λεπτές, υπόλευκες, περιθέουσες ταινίες σε μελανό βάθος· ολόβαφες μελανές οι λαβές και το περιχέλωμα.

β) Επίπεδη βάση ανοιχτού αγγείου μέσου μεγέθους, που επαναχρησιμοποιήθηκε ως πώμα της Π 29442 τεφροδόχου κάλπης. Διακόσμηση: πλατιά καστανέρυθη ταινία στην περιφέρεια της βάσης και κυκλικό ομοιόχρωμο μοτίβο στο κέντρο εσωτερικά και εξωτερικά.

Δίωτη τεφροδόχος κάλπη (Π 29443).

Ύψος 0,341 μ., Διάμετρος (χείλους) 0,134 μ. (βάσης) 0,124 μ. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη σε μεγάλο τμήμα της. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, μελανή βαφή. Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα ωσειδές. Χείλος με ταινιωτό περιχείλωμα. Λαβές οριζόντιες, κυκλικής διατομής, λοξά τοποθετημένες στο ύψος των ώμων. Διακόσμηση: στους ώμους εξηρημένη μετόπη από τρεις επάλληλες ζώνες ενάλληλων γωνιών σε ακτινωτή διάταξη, οριζόντια διπλή αλυσίδα και κρεμάμενα γλωσσοειδή, η οποία ορίζεται από γραμμικά συστήματα και ζώνη κατακόρυφης ιχθυάκανθας· στο σώμα πλατιές επιφάνειες μελανού χρώματος και υπόλευκες, περιθέουσες ταινίες.

Δίωτη τεφροδόχος κάλπη (Π 29444).

Ύψος 0,432 μ., Διάμετρος (χείλους) 0,129 μ. (βάσης) 0,144 μ. Συγκολλημένη από πολλά όστρακα και συμπληρωμένη σε σημεία του περιχειλίσματος και του σώματος. Πηλός: ανοιχτός καστανός, μέτριος. Εξίτηλη, μελανή βαφή και επίθετη υπόλευκη. Βάση ελαφρά κοίλη, διακρινόμενη. Σώμα ωσειδές. Χείλος με ταινιωτό περιχείλωμα. Λαβές οριζόντιες, κυκλικής διατομής. Διακόσμηση: (πρβλ. Π 29442) στους ώμους εξηρημένη μετόπη από δύο ζώνες που φέρουν σύστημα πυκνών τεθλασμένων γραμμών η πάνω και αλυσιδωτό ρόμβο με πλέγμα η κάτω· η μετόπη περιβάλλεται από μελανές, λεπτές γραμμές και από υπόλευκους, ομόκεντρους, ένστιγμους κύκλους· κάτω από το χείλος και στο σώμα συστήματα υπόλευκων, ανισόπαχων ταινιών· λαβές ολόβαφες.

4. Συζήτηση

Ο ΥΓ - ΠΑ θαλαμοειδής τάφος στο αγρόκτημα του Τ.Ε.Ι. συμπληρώνει τη μνημειακή τοπογραφία της Φοινικιάς, στην οποία έχουν εντοπιστεί σημαντικά ταφικά, κυρίως, σύνολα των γεωμετρικών χρόνων. Εξαιρετικά ενδιαφέροντα είναι και τα αρχιτεκτονικά λείψανα της ίδιας περιόδου που εντοπίστηκαν σε μικρή απόσταση από τον ΥΓ - ΠΑ τάφο και που πιθανότατα συνδέονται με την ταφική χρήση του χώρου, λόγω των επάλληλων στρώσεων πυρών που αποκαλύφθηκαν. Η τελική ερμηνεία τους απαιτεί την ολοκλήρωση της μελέτης του υλικού που βρίσκεται σε εξέλιξη.

Η κεραμική του τάφου περιλαμβάνει τριάντα δύο συνολικά αγγεία: τέσσερα μόνωτα κύπελλα, έξι σκύφους, μία τμηματικά σωζόμενη χύτρα, δύο αρύβαλλους, πέντε ληκύθια, πέντε οينوχόες, πέντε αμφορείς, μία υδρία και τέσσερις τεφροδόχες κάλπες. Ανήκουν στους συνήθεις για τους τάφους της εποχής τύπους αγγείων, ενώ τα πλησιέστερα χρονολογικά και τυπολογικά τους παράλληλα, προέρχονται από το νεκροταφείο της Φορτέτσας (Brock 1957), υποδηλώνοντας πιθανές οικονομικές αλλά και πολιτικές σχέσεις της Κνωσού με την κοντινή της Φοινικιά.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένα αγγεία του συνόλου όπως ο αρύβαλλος «ροδιοκρητικού» τύπου Π 29433 (Γκαλανάκη 2003, 298), το μόνωτο ληκύθιο Π 29439, η διακόσμηση του οποίου παραπέμπει σε κυπριακά παράλληλα και κρητικές απομιμήσεις τους (Τασούλας 2003, 261), το αρυβαλλοειδές ληκύθιο Π 29438 που κοσμείται με το σύννηθες στην ανατολίζουσα κεραμική της Κρήτης θέμα της μέλισσας (Τσιμποπούλου 2005, 500), καθώς επίσης ο αρύβαλλος Π 29437 και η τμηματικά σωζόμενη οينوχόη Π 29432, η διακόσμηση των οποίων εγγράφεται στην παράδοση της πρωτοκορινθιακής κεραμικής (Μαρκέτου 2003, 334· Coldstream 2003, 332, όπου και σχετική βιβλιογραφία). Τα αγγεία αυτά υποδηλώνουν σχέσεις και αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε κεραμικά εργαστήρια διαφόρων περιοχών της Ανατολικής Μεσογείου, ζήτημα που τα τελευταία χρόνια έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την έρευνα (Σταμπολίδης, Καρέτσου 1998, Σταμπολίδης 2003).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξίου 1965: Αλεξίου Στ., «Τυχαία ευρήματα παραδοθέντα υπό ιδιωτών», *ΚΧρ* 19, 289.
- Αλεξίου 1966: Αλεξίου Στ., «Αρχαιότητες και μνημεία Κεντρικής και Ανατολικής Κρήτης», *ΑΔελτ* 21, Χρον. Β2, 405-411.
- Αλεξίου 1967: Αλεξίου Στ., «Μικραί ανασκαφαί και περισυλλογή αρχαίων εις Κρήτην», *ΠΑΕ*, 213-214.
- Αλεξίου 1968: Αλεξίου Στ., «Αρχαιότητες και μνημεία Κεντρικής και Ανατολικής Κρήτης», *ΑΔελτ* 23, Χρον. Β2, 402-405.
- Αλεξίου 1970: Αλεξίου Στ., «Χρονικά. Αι αρχαιότητες Κρήτης κατά το 1969», *ΚΧρ* 22, 518.
- Brock 1957: Brock J.K., *Fortetsa. Early Greek tombs near Knossos*, Cambridge.
- Coldstream 2003: Coldstream J. N., «Τρίλοβη οινόχρη, αρ. καταλόγου 390», στο Σταμπολίδης 2003, 332.
- Γκαλανάκη 2003: Γκαλανάκη Καλλ., «Αρύβαλλος «ροδιοκρητικού τύπου», αρ. καταλόγου 278», στο Σταμπολίδης 2003, 298.
- Kanta 1980: Kanta A., *The Late Minoan III period in Crete*, Göteborg.
- Μαρινάτος 1931-1932: Μαρινάτος Σπ., «Πρωτογεωμετρικά και Γεωμετρικά Αγγεία εκ Φοινικιάς», *ΑΔελτ* 14, Β, 2-5.
- Πέτρου-Μεσογειτίης 1938: Πέτρου-Μεσογειτίης Χρ., «Αρχαιολογικά πεπραγμένα Ανατολικής Κρήτης (1937-1938)», *Επετηρίς Εταιρίας Κρητικών Σπουδών Α'*, Ειδήσεις, 611-618.
- Pini 1968: Pini I., *Beiträge zur Minoischen Graberkunde*, Wiesbaden.
- Ρεθεμιωτάκης 1981: Ρεθεμιωτάκης Γ., «ΚΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων», *ΑΔελτ* 36, Χρον. Β2, 389-390.
- Σπανάκης 1993: Σπανάκης Στ., *Χωριά και οικισμοί της Κρήτης*, Ηράκλειο.
- Σταμπολίδης, Καρέτσου 1998: Σταμπολίδης Ν., Καρέτσου Α. (επιμ.), *Ανατολική Μεσόγειος, Κύπρος – Δωδεκάνησα – Κρήτη 16^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.*, Ηράκλειο.
- Σταμπολίδης 2003: Σταμπολίδης Ν. Χρ. (επιμ.), *Πλόες: από τη Σιδώνα στη Χουέλβα: σχέσεις λαών της Μεσογείου, 16^{ος}–6^{ος} αι. π.Χ.*, Αθήνα.
- Συριόπουλος 1983-4: Συριόπουλος Κ. Θ., *Οι μεταβατικοί χρόνοι: από της μυκηναϊκής εις την αρχαϊκήν περίοδον, 1200-700 π.Χ.*, Αθήναι.
- Τασούλας 2003: Τασούλας Γ., «Μόνωτο ληκύθιο, αρ. καταλόγου 152», στο Σταμπολίδης 2003, 261.
- Τσιποπούλου 2005: Τσιποπούλου Μ., *Η Ανατολική Κρήτη στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*, Ηράκλειο.